

ראש השנה למעשר בשסק

הקדמה

במשנה בראש מסכת ר"ה שנינו: "באחד בשבט ר"ה לאילן כדברי בית שמאי בית הלל אומרים בחמשה עשר בו". ובגמרא [י"ג ע"ב]: "אמר רבה אמור רבנן: אילן בתר חנטה, תבואה וזיתים בתר שליש, ירק בתר לקיטה"... וט"ו בשבט מחלק באילנות בין שנות מעשר ראשון, ובין מעשר שני לעני שלא להפריש משנה על חברתה, ובין שנות מעשר לשביעית. תאריך זה היה יחסית ברור מאד כדברי הרא"ש [סוף הל' ערלה]: "ויראה דהאידינא אין חנטה בשום אילן קודם ט"ו בשבט"... היינו: הרא"ש לא הכיר חנטה בין א' תשרי לט"ו בשבט, וע"כ תאריך זה מפריד בברור בין השייכים לשנת המעשר הקודמת לבין שנת המעשר הבאה.

בדורנו מציבה קביעת החנטה וט"ו בשבט באילן בעיה בכמה מקרים:
א. ישנם מיני אילנות שחנטתם היא דוקא בתקופת ט"ו בשבט ונוצרת הבעיה של הפרשה משנה על חברתה. כשיש מינים שאפילו באותו עץ ובאותו ענף יש פירות שחנטו קודם ט"ו בשבט ולאחריו.
ב. שיטות הגידול כגון בחממות וההשקאה ע"י אדם גורמות לשינוי זמן החנטה, וע"כ יש והם חונטים בט"ו בשבט.
צריך לעיין בקביעת החנטה כשלב הגידול הקובע, וט"ו בשבט כתאריך הקובע, מה המקור לכך ועפ"י מה נקבעו.

א. המקורות לקביעת שנת המעשר

מחלוקת תנאים במסכת ר"ה [י"ד ע"א וכן בספרי דברים ס"י ק"מ]: "תניא ר"י הגלילי

אומר: באספך מגרנד ומיקבך מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על מי שנה שעברה ומתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדילין על מי שנה הבאה ומתעשרין לשנה הבאה. ר"ע אומר: ...מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על רוב מים ומתעשרין לשנה שעברה אף כל שגדילין על רוב מים מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדילין על כל מים ומתעשרין לשנה הבאה".

רש"י מסביר את ההבדל שבין רוב מים לכל מים בהבדל שבין המושקה מגשמים למושקה בהשקאה מלאכותית: "אף על שאובין שדולין ומשקין אותן תמיד"... ומצאנו את תוצאות מחלוקתם לגבי אתרוג.

בבכורים [פ"ב מ"ו] "אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים ולירק בדרך אחד: שוה לאילן בערלה וברבעי ובשביעית ולירק בדרך אחד שבזמן לקיטתו עשורו דברי רבן גמליאל, ר' אלעזר אומר שוה לירק בכל דבר".

וברש"י [קדושין ג' ע"א]: מפני שדרכו של אתרוג כירק לגדול על כל מים היינו מים שאובין, ולא כגורן ויקב שגדלים על רוב מים כלומר מי גשמים, והם מתעשרים אחר שנה שהביאו בה שליש – שנה שעברה. ואע"פ שבשאר אילנות מעשרות מדרבנן חכמים הסמיכו שאר אילנות אקרא (וכשיטתו בר"ה בשיטת ר"ע). וכ"כ במאירי [קידושין ג' ע"א].

ור"י בתוס' [שם ד"ה מה] חלק ולמד זאת לגבי שביעית שכל הגדל על כל מים אזלינן ביה בתר לקיטה, והיינו ירק ואתרוג. וקשיא ליה הרי באתרוג אזלינן בתר חנטה אף

חבל נחלתו

לשביעית, ותרץ בתירוץ אחד שדוקא לחומרא ואזלינן אף בתר חנטה. ותירוץ שני: באתרוג – כיון שבערלה ורבעי לא חלקה התורה בינו לשאר אילנות לילך בתר חנטה כן גם לענין שביעית. אולם לגבי מעשר כיון שגדל על כל מים ומדרבנן קבעו ללכת בתר לקיטה כירק.

מדברי תוס' (ואף דברי רש"י נוטים לכך) עולה שבניגוד לדגן תירוש ויצהר שחייב עישורם מהתורה, באילנות ובירקות שחייב עישורם מדרבנן חז"ל הלכו עפ"י הקריטריון של כל מים ורוב מים.

וע"כ ניתן להסיק מרש"י ומתוס' שכל אילן שחיובו מדרבנן (דהיינו שאינו גפן וזית) הגדל על כל מים, היינו שרובו נשען על השקאת טפטוף או המטרה, ולא על מי גשמים בלבד, יהא דינו כאתרוג במעשרות שהולכים אחר לקיטה, ור"ה שלו ט"ו בשבט כפי שמסיקה הגמרא בר"ה (פרט לר"ן שסובר שר"ה שלו א' תשרי). וכע"ז כתב אף הרשב"א [י"ג ע"ב ד"ה הואילן]: "ומעשר פירות האילן וקטניות דרבנן, ויכולת ביד חכמים לקבוע להן איזה זמן שירצו, כן פרש"י ז"ל... אולם לגבי שביעית נראה שאף באילנות אלו אזלינן בתר חנטה דחייבם מהתורה.

וניתן להקשות על מסקנה זו, שהרי בשינוי השקאה ובנתינת מנות חום בזמנים שונים עדיין לא השתנה טבעו של אילן ששותה רוב מים, ומדוע שינוי כזה יגרום לשינוי השלב הגורם באילן לגבי שנת חיובו במעשר?

והנה לא מביא באותם אילנות שחונטים בטבעם בט"ו בשבט או בין תשרי לשבט בהם רואים שנהנים אף ממי שנה זו,

אלא אפילו באילנות עם טיפול שונה מהטיפול בימי חז"ל, ניתן להוכיח מדברי הגמ' בבצלים הסריסים [י"ד ע"א] שהפסקת ההשקאה חודש לפני ר"ה מחייבתם לשעבר, מכאן שלפחות אילנות שרוב מימיהם מתקבלים מהשקאת עזר יתחייבו לפי לקיטה.

כסיוע לקביעות הנ"ל נראה להביא את דעת ר' נחמיה.

בגמרא ר"ה [ט"ו ע"ב]: "ת"ר אילן שחנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט מתעשר לשנה שעברה, אחר ט"ו בשבט מתעשר לשנה הבאה. א"ר נחמיה בד"א באילן שעושה שתי בריכות בשנה... אבל אילן העושה בריכה אחת כגון דקלים וזיתים וחרובין אע"פ שחנטו פירותיהן קודם ט"ו בשבט מתעשרין לשנה הבאה. אמר ר' יוחנן נהגו העם בחרובין כר' נחמיה... ומסקנת הגמרא שנהגו כר' נחמיה דוקא בפירות שחייבם מדרבנן ולא בפירות שחייבם מהתורה [ראב"ד מע"ש פ"א ה"ג], או בשביעית שחייבה מהתורה ולא במעשרות שחייבם מדרבנן.

ברש"י: "כעין שתי בריכות שאין פירותיו נגמרין כאחת כגון תאנים כדאמרו גבי קטניות מתוך שעשוין פרכין. אבל אילן שפירותיו נלקטין כאחד בתר לקיטה אזלינן בהו".

ובתוס' [ד"ה נהגו]: "לאו דוקא נקט חרובין דהוא הדין דקלים וזיתים וכל אילנות העשויות בריכה אחת בשנה". וכ"כ בתוס' הרא"ש. אבל הריטב"א כתב בשם ר"ת שדוקא בחרובין "משום דהוה פרי גרוע ולא חשיבי כלום בט"ו בשבט". ובשם רמב"ן הביא שכולם גרועים. והרמב"ם [מע"ש פ"א

חבל נחלתו

שמבחינה תועלתית נוחה הקביעה של החנטה.

עד עתה למדנו אך לגבי מעשר אילן מדרבנן, אולם יש שיטות בראשונים שכח חכמים יותר גדול.

ג. מסרם הכתוב לחכמים

כתב הריטב"א: "וא"ת מפני מה הלכו באילנות לכל דיניהן בתר חנטה חוץ מעונות המעשרות, והלכו בתבואה אחר שלישי לכל דבריה? ואומר מורי הרב נר"ו שהאילן שכבר הוא גדול וניטע ושרשו בארץ גזעו שותה ומתרוה בכל גשמי שנה, ומשהגיע לחנטה כבר קבל כל יניקתו הצריכה להביא הפרי לכלל שלימות, ומעצמו הוא ממשך יניקתו וגומר פריו מכאן ואילך, הילכך אנ"פ שהפרי עצמו לא קבל שלימות להיות גמר פרי לענין עונת המעשרות, דלענין עונת המעשרות השתא הוא דבעי' גמר פרי בפועל וליכא, אבל בדברים אלו מעתה יש לו שלימות גמר פרי בכח, ולפיכך די לו בכך. אבל תבואה עד שלא הביאה שלישי אין חשוב שיהא לה שום שלימות ואפילו בכח, כי אין לה גוף עיקרי ניטע בארץ לקבל עצמו יניקה ושרף מעתה לגמור בהם פרי שלה מכאן ולהבא, וטעם נכון הוא וכן פרש"י.

ועוד היה הוא נ"ר אומר כי הטעם שקבעו חכמים שבט ר"ה לאילן וקבעו תשרי לתבואה, מפני שהאילן שתה רוב גשמי שנה עד שבט... אבל התבואה צריכה כל גשמי שנה עד שתתבשל היטב לפיכך קבעו לה תשרי, וכל הדברים האלו הכתוב מסרם לחכמים כרוב דינין של תורה".

ראשית למדנו מדבריו שאף במינים החייבים מהתורה מסרן הכתוב לחכמים והם קבעו את שיעור הגידול ואת התאריך

קסה

ה"ג] כתב כר"ת ודוקא בחרובי צלמונה שמעשרותיהם מדברי סופרים ואינם ראויים למאכל אדם.

(לגבי זיתים מח' בין הראשונים. תוס' ד"ה כגון] כתבו שרובן אזלין בתר הבאת שלישי ולא בתר חנטה [וכן ט"ו ע"א ד"ה "שאי"ן השני], אבל המאירי כתב שהבאת שלישי היינו לגבי קביעות למעשרות אבל לגבי מעשרות ור"ה אזלין בתר חנטה. וכן משמע מהרמב"ם. ועי' במה שהבאנו מדברי הר"ן.)

ב. שיטת הר"ן

הר"ן בחדושו [ר"ה י"ד ע"א]. הקשה מה גרם שלגבי זיתים נקבעה הבאת שלישי כשלב הגידול הקובע וא' תשרי כר"ה למעשרות, בעוד שלגבי שאר אילנות נקבעה החנטה וט"ו בשבט? ותרץ שחז"ל למדו ששנת ערלה ומעשר מתחילה מא' תשרי וע"כ בכל אילן שחיובו מהתורה ר"ה שלו א' תשרי ושלב הגידול הקובע הבאת שלישי. "אבל בפירות האילן שחיובן מדבריהם לא הלכו חכמים אחר לקיטה לפי שקודם לקיטתן הן נגמרים שאף הם גדלין על רוב מים, ולא הלכו בהן ג"כ אחר שלישי שרוב האילנות אין פירות אחד מהן מביאין שלישי כאחד, ולפיכך הלכו להן אחר חנטה שהיא ידועה, ועוד דכיון דגלי לן קרא מדרשא דבשנה הרביעית ששבט התחלה לפירות האילן אף למעשר פירותיו שהיא מדבריהם קבעו לו אותה התחלה עצמה".

למדנו מדבריו שלפחות במינים החייבים מדברי חכמים הם קבעו את שלב הגידול הקובע ולא הלכו אחר דין תורה. לעומת זאת לגבי ר"ה הלכו אחר דיני תורה כדוגמת היציאה מערלה לרבעי. עוד משתמע מדבריו שגמר הפרי הוא הקובע, אלא

חבל נחלתו

משום שאף שחנט קודם שבט גידולו אינו נגמר אלא לאחר שבט אחר.

סיכום

לגבי שלב הגידול הקובע נראה שגמר הפרי (בכח) הוא הקובע למעשרות. וקביעת ר"ה נקבעת לפי סוגי ההשקאה עליהן האילן גדל. ובמינים החייבים מדרבנן כח גדול ביד חכמים לקבוע לפי המין ודרך גידולו.

ומכאן סיוע לדברי הרב ישראלי זצ"ל [התורה והארץ ח"ב עמ' 320] שבמינים מסופקים כגון שסק וכד' יש לילך אחר גמר הפרי ולא אחר חנטה או לקיטה. וממילא לא נזדקק לענייני תערובת (שנזכרו התם בתשובות הבאות).

הקובע כר"ה. עוד עולה מדבריו חיוב המעשרות הוא לפי גמר גידול בפועל (ובכל פרי כפי שקבעו חכמים כבתחילת מס' מעשרות), אבל שנת החיוב לפי גמר גידול הפרי בכח. וע"כ אף באילנות שהובאו עתה לא"י או כאלה ששינו עונתם בגלל משטר גידול מיוחד נלך אחר חנטה שהוא גמר גידול הפרי בכח. ולגבי ר"ה של אותם מינים הדבר יקבע עפ"י צריכת המים שלהם עד כמה זקוקים למי גשמי השנה.

ואף מהרא"ש [תוס' לר"ה י"ד ע"ב] משמע שלקיטה דומה לגמר פרי אלא משום שבדר"כ עם גמר הפרי לוקטים נקטו לקיטה וגמר הפרי הוא הקובע לגבי חיוב במעשר. ולגבי אתרוג זהו מקרה מיוחד מפני שעומד באילנו כמה שנים וגדל בכל שנה ושנה, או

סימן מה

הערות בענייני ביכורים

את כולן כראוי ונשלמו שאר התנאים יכול להתודות.

א. נתינת ביכורים מחייבת: צימוח מקרקע (ולא עציץ או ספינה – ביכורים ב' ט'), בעלות על הקרקע בה צמחו הביכורים [שם ב' י"ט-י].

ביעור מעשרות אינו מחייב בעלות על קרקע ויכול לקנות פירות (קודם שהגיעו לעונת המעשרות כדי להתחייב מן התורה) ולהפריש מהן.

ב. ממקרא ביכורים פטורים אשה, טומטום ואנדרוגינוס מפני שאינם יכולים לומר "אשר נתת לי ה'" [שם ד' א']. וכן אפוטרופין עבד ושליח [שם ב'] ומאותה סיבה ופסוק. אולם בעוד שבראשונים הפסוק מתפרש מפני שלא נטלו חלק בארץ, הרי באחרונים

בעלות על קרקע ביחס לוידי מעשרות ומקרא ביכורים

ישנן מספר דברים דומים בין מקרא ביכורים לוידי מעשרות מעבר לסמיכותן בתורה, והיותן מצוות שהראשונה פותחת מחזור מתנות והשניה מסיימת. ומתוך ההשוואה יעלו גם ההבדלים.

הבאת ביכורים והקריאה עליהם הן שתי מצוות מן התורה. מקרא ביכורים (ברוב המקרים) אינו תנאי בהבאה אלא מצוה נוספת עליו. ביעור מעשרות אינו מצוה אלא הוא תנאי לוידי שהיא מצוה עשה. וההבדל מובן מעניינו: מצות נתינת ביכורים היא מצוה מחודשת, לעומת זאת מצות ביעור אין בה חידוש, אלא היא נתינת המתנות שנצטוינו עליהן, ואם נתן